

Др РАСТКО ВАСИЋ

СРЕБРО И ЗЛАТО V И IV ВЕКА ПРЕ Н. Е. У СРБИЈИ

Др РАСТКО ВАСИЋ
УУ 11000 Београд
Археолошки институт САНУ

UDK 671.14(497.11)

У новембру 1994. одржан је у Народном музеју у Београду велики скуп посвећен сребру под називом „Ковнице и радионице сребра“.¹ У жижи симпозијума било је античко сребро, али скуп је по великом интересовању превазишао првобитно постављене оквире и обухватио сребро на нашем подручју од његове прве појаве у праисторији до касног средњег века. У тој промени корака дошло је до неких мањих празнина у приказивању сребра у праисторији и средњем веку и догодило се да, стицајем околности, неке теме не буду обухваћене. Из тих разлога, још увек под утисцима скупа и значаја тематике за нашу археологију, хтео бих да овим прилогом осветлим делимично један аспект овог проблема у нашој праисторији, који је на скупу поменуто али није разрађено и тиме, на неки начин, заокружим излагање о праисторијском сребру. Како Атеница представља један од локалитета који садржи најстарије налазе сребрног накита у периоду који обрађујемо, чинило ми се сасвим оправдано да рад буде објављен у Чачку.

Сребро се на централном Балкану јавља спорадично у енеолиту, а затим нестаје из употребе, да би се у већим количинама поново појавило крајем старијег гвозденог доба, прво на крају VI и почетку V века пре н. е.² Од тада оно је редовно присутно у гробним инвентарима све до латена, када се број сребрних предмета доласком Келта на наше просторе умножава.³

Да бисмо најбоље показали количину сребрних и златних предмета из VI и V века пре н. е. која је до сада откривена на територији Србије дајемо листу паласа, уз оgrade да вероватно није потпуна, јер обухвата махом до сада публиковани, а само делимично непубликовани материјал (Сл. 1).

АТЕНИЦА, Чачак.⁴ Два кнежевска тумула, један мушки, други женски, са великом количином прилога, оружјем, деловима кола и коњске опреме, накитом, керамиком и увезеним грчким бронзаним посуђем, међу којима су многи од сребра (лучна једнопетљаста фибула са правоугаоном ногом, апликације од сребрног лима за одела, оплата за дршку ножа или мача) и злата (огрлица од перли и салталсона, дугмад, апликације за одело геометријског облика као и у виду палмете, вепра итд).

БАТИНАЦ, Буприја.⁵ Случајни налаз два сребрна појаса типа Мраморац.

ГУЧА, Драгачево.⁶ Гробни налаз који је садржао копља и накит, од чега је сачувана једна сребрна лучна фибула са правоугаоном ногом и шарниром уместо петље.

КОЛАРИ, Смедерево.⁷ Налаз фрагмената сребрног мраморачког појаса и делова златне игле.

КРУШЕВИЦА, Рашка.⁸ Скупни налаз који је садржао златне наушнице издуженог троугаоног облика и перле, сребрне фибуле са правоугаоном ногом, игле са купастом главом, гривне са змијским главама на крајевима, ланац, перле, алке, итд. ћилибарске перле као и једну бронзану ојнохоу и један керамички скифос.

КУЗМИН, Шид.⁹ Растурена некропола са равним скелетним гробовима, из које потиче уз више перли од ћилибара и стаклене пасте, једна сребрна фибула са правоугаоном ногом.

ЉУБОЖДА, Пећ.¹⁰ Налаз у тумулу(?) једне фрагментоване сребрне наруквице типа Мраморац, две сребрне гривне са змијским главама на крајевима, гвоздених копаља и керамике.

ЉУЉАЦИ, Крагујевац.¹¹ Тумули са прилозима у оружју, керамици и накиту, од чега једна сребрна двојна игла са „М“ главом и златне кружне аплике за одело, сличне дугмади.

МИЛОШЕВАЦ, Смедерево.¹² Налаз фрагмената сребрног филигранског накита (мраморачки појас, игла, перла?).

МРАМОРАЦ, Крагујевац.¹³ Скупни, вероватно гробни, налаз два сребрна појаса типа Мраморац (који је по овом локалитету добио име) и једне златне гривне са змијским главама на крајевима.

МРЧАЈЕВЦИ, Чачак.^{13a} Налаз сребрне жице, можда од игле у гробу под тумулом, заједно са ћилибарским и стакленим перлама и керамиком.

НОВИ ПАЗАР.¹⁴ Богати гробни прилози из једног кнежевског тумула са бронзаним посуђем, керамиком и накитом од бронзе, сребра и злата — златним и сребрним фибулама са правоугаоном ногом, сребрним двојним иглама са „М“ главом, наруквицама са змијским главама, наруквицама и наушницама од златног лима издуженог правоугаоног облика, златним појасевима типа Мраморац, апликацијама за одело различитог геометријског облика и различите величине, перлама од злата и сребра, мноштвом обрађеног и необрађеног ћилибара и стакла итд.

Околина НОВОГ САДА.¹⁵ Случајни налаз два сребрна појаса типа Мраморац.

Околина ПЕЋИ.¹⁵ Случајни налаз две сребрне гривне са змијским главама на крајевима.

ПЕЋКА БАЊА, Пећ.¹⁷ Кнежевски гробови са богатим прилозима у оружју, коњској опреми, керамици и накиту, од тога сребрне фибуле са правоугаоном ногом, наруквице са змијским главама, наруквице од лима издуженог облика, прстење, перле, дугмад, итд.

ПИЛАТОВИЋИ, Пожега.¹⁸ У женском гробу у кнежевској хумци, уз велику количину накита од бронзе, ћилибара, керамике и импортованих бронзаних посуда, откривена су два комада спирално увијене златне жице и мали пресавијени комад златног лима.

Околина ПОЖАРЕВЦА.¹⁹ Случајни налаз фрагментованог сребрног појаса типа Мраморац.

Околина ПОЖАРЕВЦА.²⁰ Случајни налаз фрагмената сребрне лучне фибуле са правоугаоном ногом.

САЛАШ НОЋАЈСКИ, Сремска Митровица.²¹ Случајни налази, вероватно из растурених гробова, две сребрне фибуле са правоугаоном ногом, две сребрне наруквице, једне од тордиране жице и друге од шупље шипке, и више стаклених и ћилибарских перли.

Околина СРБИЦЕ, Косово.²² Случајни налаз једне сребрне игле са „М“ главом.

Непознати локалитет у СРБИЈИ.²³ Случајни налази, вероватно из гробова, четири сребрне и једне златне лучне фибуле са правоугаоном ногом.

СРЕМСКА МИТРОВИЦА.²⁴ Гроб са бронзаним накитом, уз који је нађена једна огрлица састављена од златних перли и салталеона.

ШАБАЦ, „Јела“.²⁵ Гробни налаз са гласиначким фибулама, наруквицама, ћилибарском огрлицом и две наушнице од сребрне жице.

Околина ТИТЕЛА.²⁶ Случајни налази два пара сребрних појасева типа Мраморац.

УМЧАРИ, Смедерево.²⁷ Гробни налаз који је садржао комаде два мраморачка појаса од сребра, једну сребрну лучну фибулу са правоугаоном ногом, две сребрне игле са „М“ главама, перле од сребрне тордиране жице, итд.

ВИНЧА, Београд.²⁸ Скупни налаз два мраморачка појаса од сребра и једне двојне игле са „М“ главом.

ВИНЧА, Београд.²⁹ Случајни налаз једне сребрне лучне фибуле са правоугаоном ногом.

ВИТОШЕВАЦ, Ражањ.³⁰ Случајни налаз једне сребрне лучне фибуле са правоугаоном ногом.

ВРТИШТЕ, Ниш.³¹ Растурени гробови са доста прилога у керамици и бронзаном накиту, међу којима једна сребрна наруквица од жице раскуцана на једној страни у облику издуженог троугла.

Неки од овде наведених налаза пружају, на основу импортованих предмета, доста сигурне репере за датирање док други, такође, садрже, на основу типологије, неке индикације у том правцу.

Обично се сматра да кнежевске гробове у Атеници, Новом Пазару и Пећкој бањи треба датоваги у крај VI и почетак V века пре н. е, али неке нијансе у том смислу постоје. Благо из Новог Пазара припада највероватнији првим деценијама V века,³² истовремен са њим би био кнегињин тумул у Атеници, док би кнежев гроб, који садржи старије елементе, требало ставити раније, у крај VI века.³³ Гробови из Пећке бање припадају, такође, почетку V века.³⁴ С друге стране, скупни налаз из Крушевице, на основу грчког посуђа, требало би сместити у крај прве половине V века пре н. е.³⁵

Сребрни мраморачки појасеви се често у литератури, такође, стављају у крај VI и почетак V века, али по нашем мишљењу, они би, на бази више индикација, припадали првој половини V века.³⁶ Неки типолошки детаљи код фибула са правоугаоном ногом и двојних игала са „М“ главом могли би дати, такође, неке хронолошке подат-

ке: тако би мањи средњи навој код игала и уситњеност орнаментике на правоугаоним стопама код фибула можда указивали на касније комаде.³⁷ На основу тога, сребрне фибуле и игле из Умчара и Љуљака не би требало датovati пре средине V века. У то време би најраније требало ставити и фибулу из Грчке због слично изведене орнаментике на стопи и шарнира уместо петље на глави, каснијег конструкционог елемента у накиту унутрашњости Балкана, Гроб из Шапца, који садржи гласиначке фибуле са наребреним луком и трапезоидном стопом, такође припада првој половини V века.³⁸

Међу наведеним налазима једино су гробови из Вртишта код Ниша старији и припадају најкасније средини VI века.³⁹ Из тих разлога малу сребрну наруквицу из овог налаза, иако има доста блиску паралелу у једном прстену из Пећке бање,⁴⁰ треба посматрати одвојено од осталих сребрних предмета и везати је за ранија културна струјања у првој половини VI века из Македоније ка северу. О томе сведочи један број македонских привесака у Вртишту, датованих управо у то време.⁴¹ С друге стране, веома слична сребрна наруквица са једним крајем троугласто искуцаним и украшеним пунктирањем откривена је у Чаушици у грчкој Македонији,⁴² што несумњиво потврђује овакву везу.

Старији од краја VI века био би и женски гроб из кнежевске хумке у Пилатовићима, који припада старијем хоризонту кнежева на Централном Балкану у односу на Нови Пазар и Атеницу и може се хронолошки поредити са кнежевским гробом из Арареве громиле на Гласинцу и гробом из Лисијевог поља код Берана.⁴³ Он садржи комаде златне жице и лима који имају паралеле на Гласинцу, нпр. у Округлом, у хумци III, 1, где су уз овај златни спирални навој откривене гласиначке чунасте и дугметасте фибуле, дакле облици који су карактеристични за средину и почетак друге половине VI века пре н. е.⁴⁴

Карактер сребрних и златних налаза у Србији у VI и V веку пре н. е. је различит. Један број предмета је увезен са југа, највероватније из Македоније, као што су наруквице са змијским главама, прстење, минуциозно обрађене перле за огрлице, фигурално обрађене аплике — нпр. палмета и вепар из Атенице, итд. Други су израђени под утицајем са југа у домаћим радионицама, или су их, што је такође веома могуће, начинили македонски мајстори који су стигли у Србију. У ове предмете се убрајају фибуле са правоугаоним ногом, грчки облик који је на северном Балкану био опште прихваћен и разрађен, двојне игле са „М“ главом које су настале не-

како истовремено у Босни и Македонији, али су златни и сребрни примерци са ојачаним главама уз помоћ танких жица несумњиво македонска инвенција, различите апликације за одела геометријског облика, као и накит различите величине у облику издуженог троугла. Чисто домаћих форми нема много; у њих са сигурношћу убрајамо наушнице или слепоочничарке из гроба у Шапцу, као и наруквице од тордиране жице из Салаша Ноћајског.

Такође треба истаћи да су сребрни предмети бројнији, али је злато, такође, заступљено у приличној мери, нарочито у кнежевским гробовима, док код случајних и појединачних налаза претеже сребро. Из тога би се могло претпоставити да се злато јавља чешће почетком V века, у време фазе интензивних додира домаћег племства са југом, док касније, у току V века, када се предмети од племенитог метала јављају у већем броју, доминира сребро.

У IV веку ситуација се мења утолико што сребро готово свуда преовлађује, облици накита од племенитих метала се мењају, уместо лучних фибула са правоугаоном ногом доминирају шарнирске фибуле, уместо масовних наруквица са змијским главама на крајевима јављају се наруквице од широког сребрног лима, настале несумњиво домаћим варирањима претходног типа, док се двојне игле од племенитих метала задржавају у мањој мери. Прстење, наушнице и перле за огрлице мењају донекле своје облике, нису више масивни и прилагођени су домаћем укусу и тржишту.⁴⁵

Листа налаза сребрног и златног накита IV века у Србији није из горе наведених разлога такође вероватно комплетна (Сл. 2):

БЕОГРАД, Чукарица.⁴⁶ Гробни налаз са две сребрне шарнирске фибуле.

ЧУРУГ, Нови Сад.⁴⁷ Остава или гроб са 11 фибула, од чега четири сребрне шарнирске, шест наруквица од сребрног лима, при чему четири имају двојне уназад окренуте змијске главе на крајевима, сребрне наушнице и прстење, ћилибар, стакло, делови бронзаног лима итд.

ДОЊА ТОПОНИЦА, Прокупље.⁴⁸ Гробни налаз са оружјем (копља, махаира) и једном сребрном шарнирском фибулом.

КОСТОЛАЦ, Пожаревац.⁴⁹ Случајни, вероватно гробни налаз три сребрне шарнирске фибуле.

КРАЈЧИНОВИЦИ, „Рудине“, Прибој.⁵⁰ Гробни налаз са једном бронзаном шарнирском фибулом, керамиком, перлама од ћилибара и сребрном лунуластом наушницом.

КРУШЕВАЦ.⁵¹ Случајни налаз сребрне лунуласте наушнице.
МАЈУР, Јухор.⁵² Остава или гроб са четири сребрне шарнирске фибуле.

Околина НЕГОТИНА.⁵³ Случајни налаз једне сребрне шарнирске фибуле.

НИШ, Велика Хумска Чука.⁵⁴ Случајни налаз једне сребрне шарнирске фибуле.

ПУТИНЦИ, Пећинци.⁵⁵ Случајни налаз једне златне лунуласте наушнице.

СОМБОР.⁵⁶ Скупни налаз четири сребрне шарнирске фибуле, две наруквице од широког сребрног лима и више комада сребрног лима од дијадеме или појаса.

Непознати локалитет у СРБИЈИ.⁵⁷ Случајни налази три сребрне шарнирске фибуле.

СРЕМСКА МИТРОВИЦА.⁵⁸ Гробни налаз са четири сребрне шарнирске фибуле, две наруквице од сребрног лима, ћилибарским и стакленим перлама.

СРЕМСКА МИТРОВИЦА.⁵⁹ Случајни налаз златне лунуласте наушнице.

СУСЕК, Шид.⁶⁰ Гробни налаз који садржи копља, керамику и једну сребрну шарнирску фибулу.

УЛПИЈАНА, Приштина. Случајни налаз једне златне лунуласте наушнице.

Иако за налазе IV века не постоје директни хронолошки ослонци у страном материјалу, њихово датовање у ово време је прилично сигурно. О шарнирским фибулама смо писали на другом месту и показали да је овај македонски облик, настао у Солунском заливу крајем VI века, доспео на подручје Србије тек крајем V или почетком IV века пре н.е.⁶² Први сребрни комади били су највероватније израђени у Македонији и импортовани на север, док су касније од средине IV века ове фибуле, односно њихове нешто упрошћеније варијанте, израђиване и у домаћим радионицама. Наруквице од сребрног лима могу се сматрати као домаћа инвенција, настала под утицајем масивних македонских наруквица са змијским главама, и често се налазе заједно са шарнирским фибулама најмлађе варијанте — варијантом Чуруг, тако да се датују у средину и другу половину IV века.⁶³ Лунуласте наушнице се, такође, према минуциозности израде, могу сматрати највећим делом за увоз из Македоније, мада су неки упрошћенији комади, као нпр. комад из Крајчиновића, могли настати у домаћим радионицама. Већина ових наушни-

ца и код нас и у суседству припада IV веку, мада је могуће да се поједини комади могу датовати и у V век, време када је тип био већ распрострањен у Македонији и Грчкој.⁶⁴

Слични закључци о сребрном и златном накиту V и IV века пре н.е. могу се добити и упоређивањем са налазима из непосредног суседства, из источне Славоније, јужне Мађарске, западне Бугарске или северне Македоније. Куриозум вредан помена представљају неки сребрни предмети из некадашње збирке С. Егера, која је распродата на аукцији у Лондону 1981, којима се изгубио траг. То су једна лучна фибула са правоугаоном украшеном стопом, готово идентична нашим примерцима, и две широке наруквице са двојним уназад окренутим змијским главама на крајевима, веома сличним чурлушким наруквицама.⁶⁵ Као подручје из кога потичу, наведена је „Мађарска“, но највероватније је да су предмети нађени у Срему или Бачкој, па их из тих разлога овде доносимо, јер су, колико ми је познато, до сада били непознати нашој научној јавности (Сл. 3).

Као инструктиван пример за поређење, могли би да послуже истовремени златни и сребрни предмети са гласиначке висоравни, дакле из нашег непосредног суседства (Сл. 4). То су сребрне двојне игле различитих типова из Чаварина, Вражића, Потпећина и Госиње, једна лучна сребрна фибула са правоугаоном ногом из Црвене Локве, више перли од сребрног лима из Чаварина и Госиње, наруквице од сребрне жице, тордиране или искуцане у облику троугла на једном крају, из Читлука, Потпећина и Коногова, сребрно прстење из Читлука, златни спирални навоји и искуцали лим из Округла и Сјеверског, итд., карактеристични за V век, као и једна сребрна шарнирска фибула из Русановића, сребрне двојне игле из Русановића и Рудина и сребрна лунуласта наушница из Рудина, нађени са материјалом IV века.⁶⁶ Посебно место заузима сребрна аплика у облику вепра с краја VI века из Заграба.⁶⁷ Сви ови налази највећим делом подражавају, као и у Србији, грчке и македонске облике или домаће форме прилагођавају новом схватању. Занимљиво је приметити да су налази из прве и нарочито друге половине V века концентрисани махом северно од пута Сарајево — Рогатица на релативно уском подручју на локалитетима Читлуци, Чаварине, Потпећине, Црвена Локва, Вражићи, док се они из IV века јављају јужно од овог пута, у Русановићима, Рудинама и Госињи, што сведочи, на индиректан начин, о повременом померању центара моћи на гласиначкој висоравни од једног до другог подручја током старијег гвозденог доба.

Једини налази сребрних предмета пре краја VI или почетка V века на Гласинцу забележени су у Читлунцима, у тумули I, гроб 5, и у тумулу II, гроб 7. Први је, уз грчке кнемиде, бронзани умбо штита, коњску опрему и мноштво накита и оружја, садржао и један прстен од сребрног лима без украса,⁶⁸ док је у другом, поред једне појасне копче са латицама и наруквица, нађена сребрна игла са главом од увијене жице (Schlaufenkopfnadel).⁶⁹ Могуће је, с обзиром да оба поменута гроба припадају најкасније првој половини VI века пре н.е, да су сребрни предмети стигли у срце Балкана уз други импорт негде са југа.

Сумирајући оно што је овде изнето, може се рећи да се сребрни и златни предмети — највећим делом накит, позната је само једна сребрна оплата ножа или мача из Атенице — јављају у Србији и централном Балкану у већем броју тек од краја VI или почетка V века пре н.е. и то претежно у кнежевским гробовима југозападне Србије, и да се отада током V и IV века појављују редовно у материјалној култури овог подручја. Пре овог датума поједини сребрни и златни комади јављају се спорадично у гробовима и највероватније су доспели у унутрашњост Балкана са другим импортом из Грчке и Италије.

Карактеристично је, такође, истаћи да се у почетку злато и сребро јављају у приближно подједнаким количинама, али да негде од средине V века сребро преовлађује готово у потпуности у изради накита од племенитог метала. На основу тога могло би се претпоставити да је после појаве велике количине накита од злата и сребра који је највећим делом на двореве балканских кнежева увезен из Македоније, дошло негде у првој половини V века до експлоатације домаћих лежишта сребрне руде и шире производње накита од сребра у Србији. За то заслугу имају вероватно странци, македонски „инжињери“ и занатлије који су са робом стигли на централни Балкан и у почетку експлоатисали руднике и организовали радионице сребра, вероватно и сами израђивали овакав накит. У прилог томе говори чињеница да је у V и IV веку највећи број облика сребрног накита настао по македонским узорима или су њихова слободнија копија, док је мало комада који у потпуности одражавају домаћи дух и традицију. То никако не може бити случајно, него се може објаснити присуством нових идеја, нове технологије и нових људи на овом простору.

Где су били ти рудници и те радионице, тешко је рећи, али ако упоредимо карту наших налаза са данашњим лежиштима сре-

брних руда, о чему смо доста сазнали на поменутом скупу, може се можда претпоставити да би се они могли потражити у западној и централној Србији.⁷⁰

Најзад, распрострањеност сребрног и златног накита у Србији у V и IV веку није једнака и показује разлике које се могу унеколико објаснити историјским збивањима. Крај VI и почетак V века, време персијских ратова, време криза и миграција, натерало је Грке да једним делом траже тржишта и савезнике у оним правцима који до тада нису били у потпуности искоришћени, па и у унутрашњости Балкана. Отуда интензивна трговина са западним делом централног Балкана и велики број комада грчког импорта у југозападној Србији који је тамо стигао преко западне Македоније или јужног Јадрана.⁷¹ Отуда, такође, појава сребрних и златних предмета крајем VI и почетком V века прво на Косову и у југозападној Србији да би одавде стигли даље до централне Србије. У IV веку ситуација се мења. Запажа се јачање веза са југом долином Вардара и Мораве, што се, поред учесталости сребрног накита, види и по налазима грчке, керамике IV века у Поморављу. То се да објаснити продором Пеонаца у северну Македонију и даље — градина у Кршевици код Врања је одраз овог продора — и ширењем хеленских утицаја из ових центара на север све до долине Дунава.⁷²

НАПОМЕНЕ

1. „Радионице и ковнице сребра“, акта научног скупа одржаног од 15. до 18. новембра 1994. у Београду, Народни музеј, Београд, 1995.
2. Б. Јовановић, „Сребро у раној праисторији Балкана“, у „Радионице и ковнице сребра“, 31 sqq.
3. Д. Гарашанин, „Употреба сребра у латену“, у „Радионице и ковнице сребра“, 93 sqq.
4. М. Букнић/Б. Јовановић, „Илирска кнежевска некропола у Атеници“ (1966).
5. М. Stojić, »Gvozdeno doba u basenu Velike Morave« (1986) T. 38, 8.
6. Непубликовано, Народни музеј Чачак. На подацима захваљујем колегиници Лидији Никитовић.
7. Д. Гарашанин, Каталог метала, Народни музеј Београд (1954), 79, T. 23, 2.
8. Д. Срејовић/О. Вукадин, „Благо из Крушевице“, „Рашка баштина“, 3, 1988, 7 sqq.
9. J. Brunšmid, »Prehistorijski predmeti iz srijemske županije«, Vj. Hrv. arh. dr. 6, 1902, 71 sq., sl. 31.
10. Непубликовано, Музеј Косова, Приштина. На податку захваљујем колегиници Душици Минић.
11. Д. Срејовић, „Трибалски гробови у Љуљацима“, „Старинар“, НС 40/41, 1989/90, 141 sqq.

Сребро и злато V и IV века пре н. е. у Србији

12. М. М. Васић, Годишњак СКА 23, 1909, 182 sq.
13. Д. Гарашанин, *op. cit.* (нап. 7), 36, Т. 22; 23, 1.
- 13а. А. Палавестра, Праисторијски ћилибар на западном и централном Балкану (1993) 147.
14. Б. Мано Зиси/Љ. Поповић, „Илирско-грчки налаз из Новог Пазара“, Народни музеј Београд 1969.
15. L. Marton. *Die Fruhlatenezeit in Ungarn* (1933), 78 sqq. Т. 16, 3.
16. „Господари сребра. Гвоздено доба на тлу Србије“, каталог изложбе, Народни музеј Београд 1990, Нр. 136.
17. *Ibid*, Нр. 137.
18. М. Zotović, „Arheološki i etnički problemi bronzanog i gvozdenog doba zapadne Srbije“ (1985), 96.
19. Р. Васић, „Сребрни појас типа Мраморац у Народном музеју у Пожаревцу“, *Виминацијум*, 1, 1986, 15 sqq.
20. Непубликовано, Завичајни музеј у Јагодини. На податку захваљујем колеги Милораду Стојићу.
21. R. Vasić, „Prilog poznavanju ličnih fibula sa pravougaonom nogom na Balkanu“, *Arh. vestnik* 38, 1987, Sl. 5.
22. Непубликовано, Музејска збирка у Србици. На податку захваљујем колеги Бајраму Кошутанију.
23. „Господари сребра“, Нр. 130—134.
24. J. Brunšmid, *op. cit.* (нап. 9), 13 Сл. 38.
25. М. Васиљевић, „Налази старијег гвозденог доба у Шапцу“, „Старинар“, НС, 27, 1976, 167 Сл. 2, 5.
26. L. Marton, *op. cit.* (нап. 15), Т. 16, 4.
27. Д. Гарашанин, „Сребрни илирски накит из Умчара“, „Старинар“, НС, 11, 1960, 86 sqq.
28. Д. Гарашанин, „Два нова примерка илирског златарства“, *Зборник Народног музеја Београд*, 11/археологија, 1983, 15 sqq.
29. Непубликовано, Народни музеј Београд. На податку захваљујем колегици Мирјани Вукмановић.
30. Смештај непознат. На податку захваљујем колеги Николи Берићу.
31. „Praistorija jugoslavenskih zemalja“ (даље у тексту РЈЗ) V, *Željezno doba* (1987), Т. 68, 16.
32. R. Vasić u *PJZ* V, 646.
33. *Ibid*, 648.
34. М. Паровић—Пешикан, „Пећка бања и импортована грчка керамика из кнежевских гробница“, „Старинар“, НС, 40/41, 1989/90, 189 sqq.
35. За датовање налаза из Крушевице, уп. веома сличну керамичку ојнохоу из гроба 55 у Синдосу, датовану између 470 и 460 г. пре н. е. (*Sindos*, каталог изложбе, 1985, 32 Нр. 37). Сличну бронзану ојнохоу из Вице Ј. Вокотопулу датује у 480/470 г. пре н. е. (*I. Vokotopoulou, Vitsa* (1986), 289, Сл. 82 а.).
36. R. Vasić, *op. cit.* (нап. 19).
37. R. Vasić, *Ein Beitrag zu den Doppelnadeln im Balkanraum*, *Praeh. Zeitschrift* 57, 1982, 250; *исти*, *op. cit.* (нап. 21), 48 sq.
38. В. Čović, u *PJZ* V, 630.
39. R. Vasić, u *PJZ* V, 661.
40. „Господари сребра“, Нр. 137/9.
41. *PJZ* V, Т. 68, 12—14. Идентичан, још непубликовани, привесак откривен је на Хисару код Лесковца. На податку захваљујем колеги Милораду Стојићу.
42. K. Kilian, *Trachtzubehör zwischen Ägäis und Adria*, *Praeh. Zeitschrift* 50, 1982, Т. 34, 1.

43. A. Benac/B. Čović, „Glasinac“, 2 (1957), Т. 40, 41; D. Sreјović/С. Marković, „Grobni nalaz iz Lisijevog polja kod Ivangrada“, Arh. Jugoslavica 20/21, 70 sqq.
44. F. Fiala, Die Ergebnisse der Untersuchung prähistorischer Grabhügel auf dem Glasinac im Jahre 1896, Wissenschaftliche Mittheilungen aus Bosnien und der Herzegovina (даље у тексту) WMBH 6, 1899, 23, Сл. 33.
45. Р. Васић, „Сребрни накит IV века пре н. е. на територији средњег Подунавља“, у „Радионице и ковнице сребра“, 83 sqq.
46. Д. Гарашанин, op. cit. (нап. 7), 75 Т. 48, 5.
47. М. Грбић, „Из преисторије Војводине — Сребрна остава из Чаруга на Тиси“, Гл. ист. др. Нови Сад, I, 1, 1928, 10 sqq.
48. В. и Л. Трбуховић, „Доња Топоница, дарданска и словенска некропола“ (1970), 71 Нр. 10.
49. Д. Гарашанин, op. cit. (нап. 7), 76 Т. 48, 6. 7.
50. М. Зотовић, „Истраживања прансторијских хумки у долини Поблаћнице и генеза раног бронзаног доба у западној Србији“, „Старинар“, НС, 40/41, 1989/90, 77 sqq. Сл. 6, 3.
51. R. Vasić, Boat-shaped earrings in the Central Balkan area, Старинар, НС 40/41, 1989/90, 136 Сл. 2, 2.
52. S. Vetnić, „Gradište na Juhoru, Majur“, Svetozarevo, Arh. pregled 15, 1973, 35 sq.
53. L. Marton, op. cit. (нап. 15), 83 Т. 28, 4.
54. „Господари сребра“, Нр. 143.
55. Р. Васић, op. cit. (нап. 51), 136 Сл. 2, 1.
56. Р. Васић, „Забелешке о почечима проучавања металног доба у Србији“, Гласник САД, 9, 1993, 33 Сл. 1.
57. Д. Гарашанин, op. cit. (нап. 7), 77 Т. 48, 4. 8.
58. J. Brunšmid, op. cit. (нап. 9), 78 sq. Сл. 38.
59. Z. Vinski/K. Vinski-Gasparini, „О utjecajima istočno-alpske halštatske kulture i balkanske ilirske kulture na slavonsko-srijemsko Podunavlje“, Arh. radovi i rasprave, 2, 1962 Sl. 114.
60. Ibid., Сл. 107.
61. Р. Васић, op. cit. (нап. 51), 136 Сл. 2, 3.
62. R. Vasić, „Prilog proučavanju šarnirskih fibula u Jugoslaviji“, Godišnjak, Centar za balkanološka ispitivanja, Sarajevo, XXIII/21, 1985, 121 sqq.
63. Уп. нап. 45.
64. Р. Васић, op. cit. (нап. 51).
65. The Egger Sale Catalogue, Sotheby, Wilkinson and Hodge, London 1891, 80 sq. Т. XXIII, 251. 263.
66. G. Stratimirović, WMBH 1, 1893, 122, sl. 21. 22; F. Fiala, WMBH 1, 1893, 139 Sl. 32. 33; 144 Sl. 43. 44; isti, WMBH 3, 1895 21 Sl. 56; 33 Sl. 77; isti, WMBH 4, 1896, 18 Sl. 38. 39; 21 Sl. 44; 26 Sl. 61; isti, WMBH V, 1897, 24; isti, WMBH 6, 1899, 17 Sl. 16.
67. Ibid., 51, Сл. 51.
68. A. Benac/B. Čović, op. cit. (нап. 43), Т. 31, 2.
69. Ibid., Т. 29, 8; F. Fiala, WMBH 1, 1893, 138 Sl. 30. Уп. М. Јевтић/М. Ђорђевић, Early Iron Age Hillfort in Osaonica, Старинар НС 42, 1991, 27 sqq. Т. 5. О овом типу игала из истог времена у Грчкој, I. Kilian—Dirlmeier, Nadeln der frühhelladischen bis archaischen Zeit von der Peloponnes, PBF XIII, 8 (1984), 281 sqq.
70. И. Гржетих/Р. Јеленковић, „Особине сребра и његова налазишта у Србији“, у „Радионице и ковнице сребра“ 13 sqq., Сл. 7.
71. R. Vasić, An Etruscan bone box from south-west Serbia and the problem of Late Archaic imports in the central Balkan area, Arh. Vestnik 43, 1992, 53 sqq.
72. Р. Васић, op. cit. (нап. 51) 140. Уп. И. Микулчић, „Старо Скопје со околните тврдини“ (1982), 5 sqq.

ARGENT ET OR AUX Ve ET IVe SIECLES AVANT NOTRE ÈRE SUR LE
TERRITOIRE DE LA SERBIE ACTUELLE

L'auteur donne la liste des bijoux en or et en argent remontant aux Ve et IVe siècles avant notre ère et mis au jour sur le territoire de la Serbie actuelle. La liste est accompagnée de cartes qui indiquent la répartition géographique de ceux-ci. Sur la base des caractéristiques de ces bijoux, l'auteur tire les conclusions suivantes:

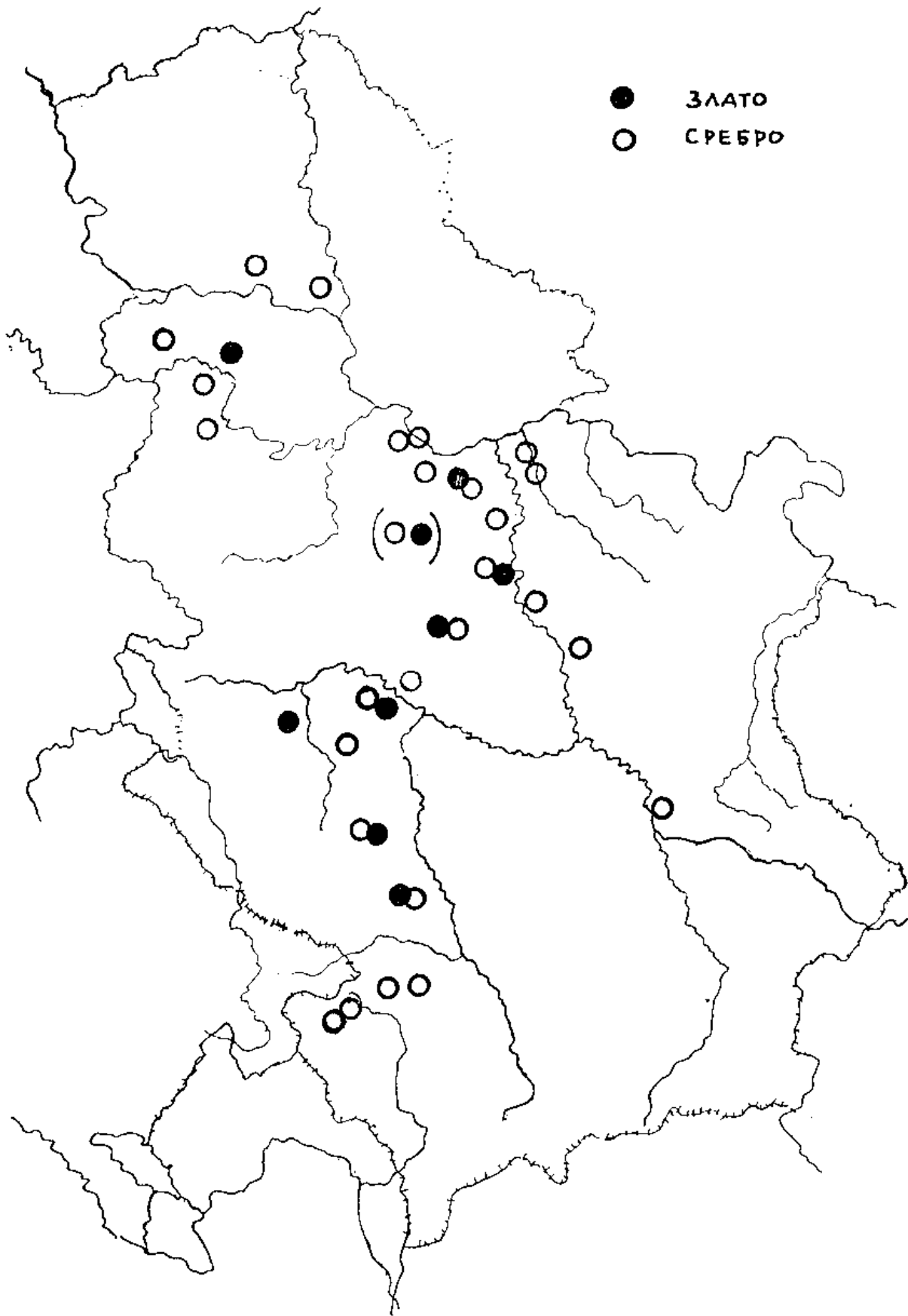
Les bijoux en argent et en or apparaissent sur le territoire de la Serbie actuelle dans la première période de l'âge du fer, mais les pièces plus ou moins nombreuses ne datent que de la fin du VIe siècle et du début du Ve avant notre ère. Ils ont été trouvés pour la plupart dans les tombeaux des chefs de tribus qui contenaient des objets funéraires accompagnant les défunts, dont surtout ceux d'origine grecque ou italique. A partir de cette période les bijoux en métaux précieux apparaissent presque régulièrement dans les tombeaux des Ve et IVe siècles. Auparavant, au VIe siècle, des pièces en or et en argent, apparaissant sporadiquement, peuvent être considérées, à leur tour, comme objets importés. Les caractéristiques de ces objets sont différentes. De nombreux bijoux en or et en argent, datant du Ve siècle, étaient importés des régions méridionales, surtout de Macédoine, d'autres, fabriqués, sur le sol de la Serbie actuelle imitent les formes grecques et macédoniennes et seul un petit nombre de formes peut être considéré comme entièrement autochtone. Les bijoux en argent sont plus nombreux que ceux en or, mais la quantité de ces derniers est considérable aussi. Au IVe siècle les objets importés étaient un peu moins nombreux, mais l'imitation des formes grecques et macédoniennes continue à prédominer dans la fabrication des bijoux. Les plus nombreuses sont les pièces en argent, alors que celles en or sont rares et pour la plupart importées.

Des conclusions similaires peuvent être tirées aussi en ce qui concerne les pièces en or et en argent mises au jour dans le voisinage immédiat, dans l'Est de la Slavonie, en Herzégovine, dans l'Est de la Bosnie, dont surtout à Glasinatz (fig. 4). Sur la photo 3 on voit une fibule en argent à pied rectangulaire et deux bracelets en argent du type de Tchouroug, appartenant à l'ancienne collection d'Eger, qui auraient été trouvés en Hongrie, mais il est possible qu'ils aient été fabriqués sur le territoire de la Serbie actuelle.

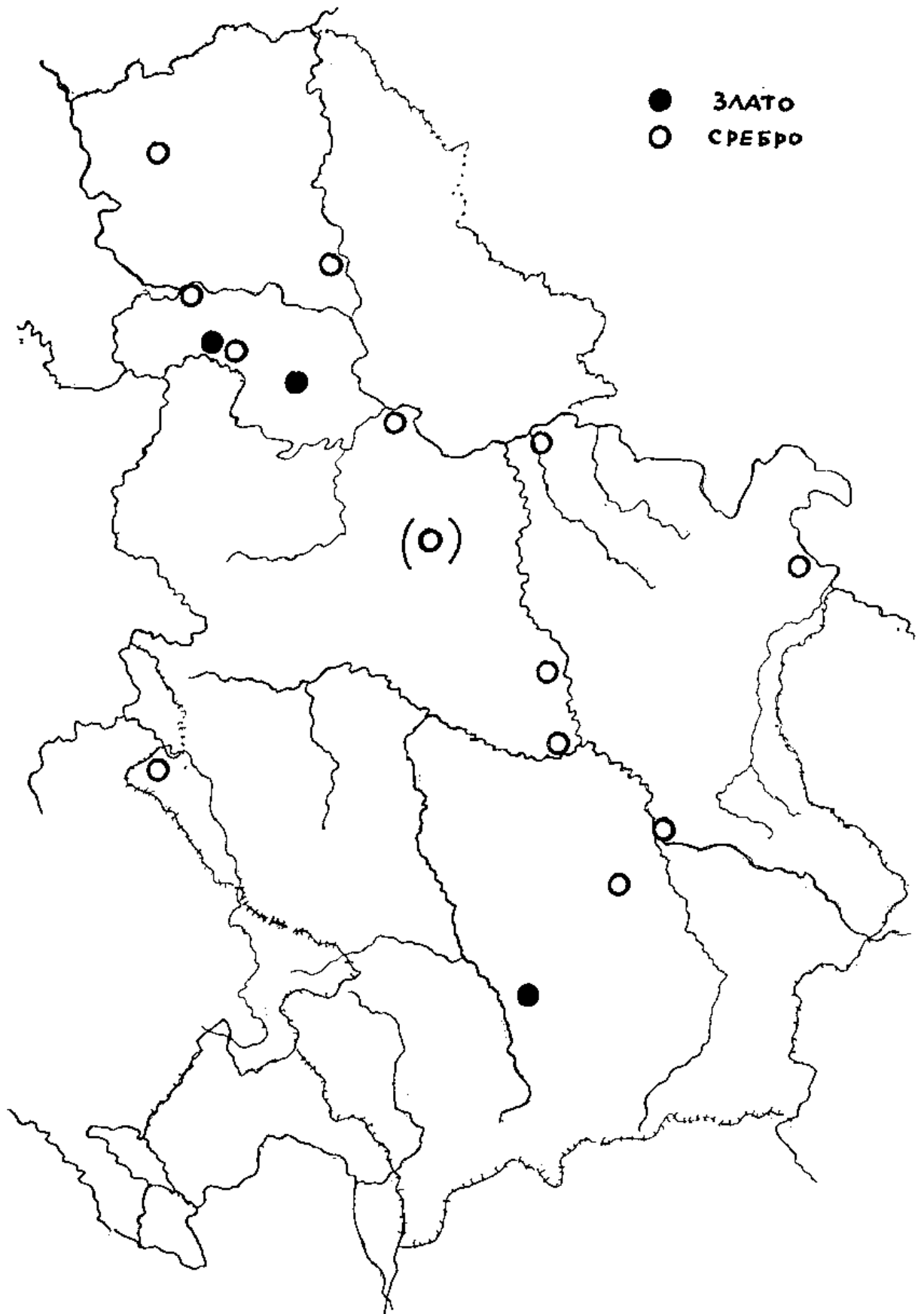
Tout cela nous porte à supposer qu'une exploitation intense de l'argent sur le territoire actuellement serbe commença vers le début du Ve siècle avant notre ère, l'impulsion ayant été donnée probablement par des étrangers, Grecs et Macédoniens, qui ouvrirent des mines, mirent sur pied des ateliers et travaillèrent, selon toute apparence, comme chefs, d'équipes d'ouvriers. Cette tradition se maintint dans le même esprit au cours du Ve siècle aussi, jusqu'à l'arrivée des Celtes, époque où elle prit de l'ampleur, à en juger par le grand nombre de pièces en argent datant de la seconde période de l'âge du fer. L'exploitation de l'or était de moindre importance, les pièces en or étant généralement importées.

Certaines différences dans la répartition géographique des pièces en or et en argent datant des Ve et IVe siècles avant notre ère peuvent être expliquées par des événements historiques se produisant dans les Balkans. A l'époque des guerres médiques, étant donné l'impossibilité de maintenir des relations commerciales avec l'Orient, les Grecs se tournèrent vers de nouveaux marchés, dont aussi les régions balkaniques. D'où une grande quantité d'objets provenant de Grèce et des régions italiques méridionales, qui ont été mis au jour dans le Kosovo et dans le Sud-Ouest de la Serbie actuelle. Un peu plus tard ils apparurent dans les régions centrales de la Serbie actuelle aussi. Au IVe siècle, l'irruption des Péons dans le Nord de la Macédoine et dans le Sud de la Serbie entraîna l'utilisation plus fréquente de la route passant par les vallées de la Morava et du Vardar, médiocrement fréquentée au Ve siècle et l'apparition, dans la vallée de la Morava, des objets en argent, s'ajoutant à d'autres objets importés des régions méridionales.

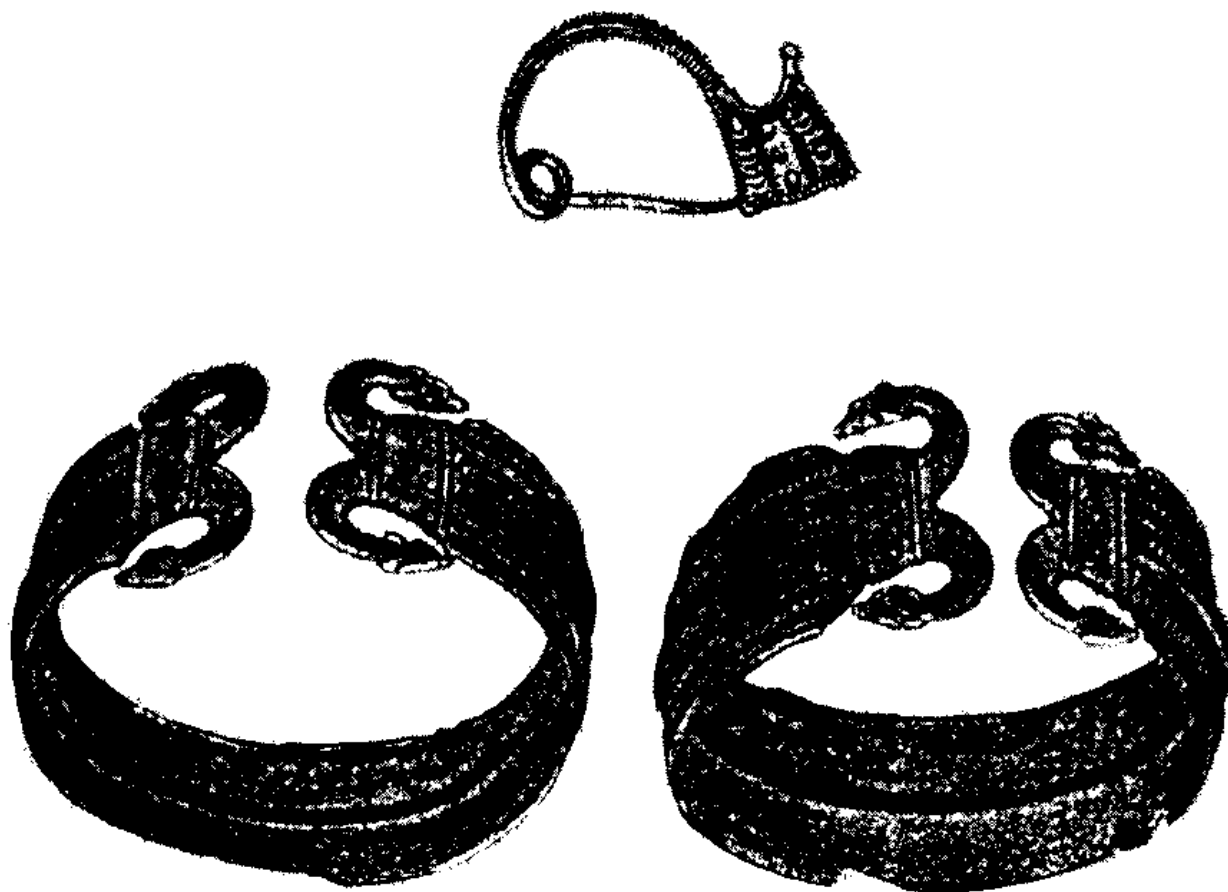
Dr RASTKO VASITCH

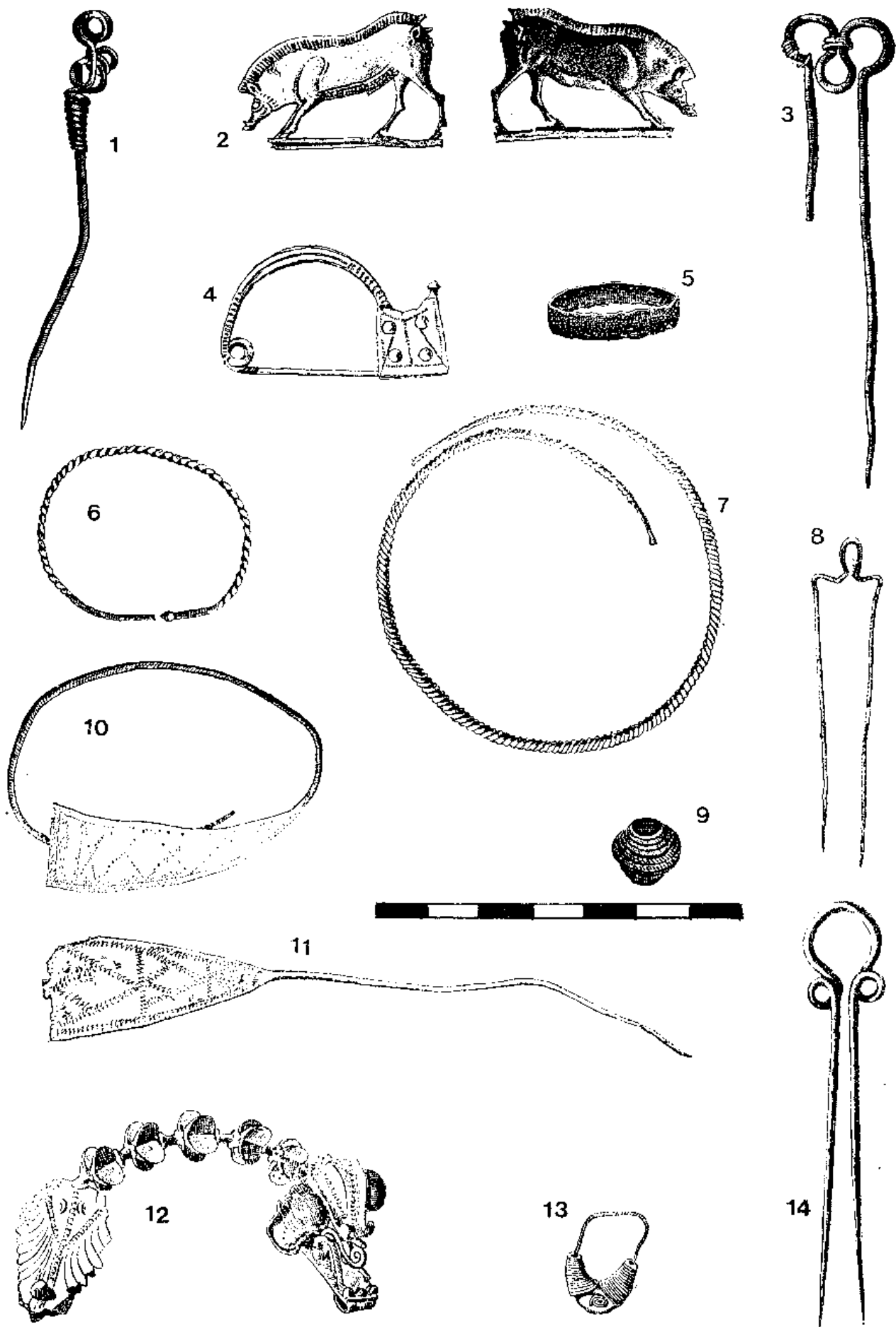
Сл. 1. Распрострањеност златног и сребрног накита у Србији у VI и V веку пре н. е.
 Répartition géographique des bijoux en argent et en or sur le territoire de la
 Serbie actuelle aux VIe et Ve siècles avant notre ère

Сл. 2. Распрострањеност златног и сребрног накита у Србији у IV веку пре н. е.
 2. Répartition géographique des bijoux en argent et en or sur le territoire de la Serbie actuelle au VIe siècle avant notre ère

Сл. 3. Сребрна лучна фибула са правоугаоним ногом и две сребрне наруквнице
типа Чуруг из бивше збирке Eger.
3. Fibule en argent et bracelets en argent appartenant à l'ancienne
collection Eger

Сл. 4. Сребрни накит са Гласинца из VI, V и IV века пре н.е. 1. 5. 7. 10 Читлуци; 2 Заграбе; 3 Вражићи; 4 Црвена локва; 6 Потпеђине; 8. 9 Чаварине; 11 Коногово; 12. 14 Русановићи; 13 Рудинс. 4. Bijoux en argent provenant de Glassinatz et remontant aux VIe, V^e et IVe siècles avant notre ère